

О. І. Щадило

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри теорії та філософії права

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ СВОБОДИ ЛЮДИНИ

© Щадило О. І., 2016

Проаналізовано свободу людини та її цінність. Розглянуто розвиток ідеї свободи у філософсько-правових ученнях. Визначено складові елементи свободи та здійснено співвідношення свободи і права.

Ключові слова: свобода, людина, природне право, цінність.

О. И. Щадыло

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЕ ПОНИМАНИЕ СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА

Проанализирована свобода человека и ее ценность. Рассмотрено развитие идеи свободы в философско-правовых учениях. Определены составляющие элементы свободы и осуществлено соотношение свободы и права.

Ключевые слова: свобода, человек, естественное право, ценность.

O. I. Shchadylo

PHILOSOPHICAL AND LEGAL UNDERSTANDING FREEDOMS

The article analyzes human freedom and its value. We consider development of the idea of freedom in the philosophical and legal doctrines. The composition of elements of freedom and implemented value freedom and rights.

Key words: freedom, man, natural law, value.

Постановка проблеми. Проблема свободи людини через множиність та складність підходів до її розуміння потребує теоретичного осмислення. Це зумовлено тим, що кожна історична епоха має власні підходи до трактування свободи, а проблема втілення її у праві залишається дискусійною.

Мета роботи – комплексно і по філософськи проаналізувати свободу людини.

Стан дослідження. Дослідження філософського і правового аспектів категорії свободи розглядають роботи багатьох сучасних учених, які є представниками різних галузей наук. Серед найвагоміших можна виділити роботи С. С. Алексеева, М. В. Баглая, О. О. Бандури, І. Берліна, О. В. Гришук, В. В. Дудченко, О. А. Івакіна, Д. А. Керімова, А. А. Козловського, М. І. Козюбри, М. В. Костицького, Б. Леоні, О. А. Лукашевої, С. І. Максимова, М. І. Матузова, О. О. Мережка, В. С. Нерсесянца, С. Нірінга, Ю. М. Оборотова, В. С. Пазенка, Л. В. Петрової, К. Поппера, П. М. Рабіновича, В. В. Речицького, В. М. Селіванова, С. С. Сливки, В. І. Тимошенко, С. Д. Цаліна, А. К. Черненка, В. О. Четверніна, Ю. С. Шемшученка, В. В. Шкоди та ін.

Виклад основних положень. В історії філософсько-правової думки, мабуть, немає такого періоду, коли учені не намагалися б відповісти на питання, що таке свобода. Справедливо зауважив Монтеस्क'є у своїй роботі “Про дух законів”: “Немає слова, яке отримало б стільки різноманітних значень і мало б настільки різний вплив на людей, як слово“ свобода” [14, с. 154].

Поняття “свобода” багатогранне. Воно включає в себе і особистий, і політичний, і соціальний, і економічний, і правовий аспекти. Так, у тлумачному словнику сучасної української мови свободу визначено як: 1) відсутність політичного й політичного гноблення, утиску та обмежень; воля; 2) перебування не під арештом, не ув'язненням, не в неволі; 3) життя, існування без залежності від будь-кого, можливість поводитися на свій розсуд; 4) можливість діяти без перешкод і заборон у будь-якій галузі; 5) можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства; 6) легкість, відсутність утруднення у будь-чому; 7) простота, невимушеність у поведженні; 8) вільний від праці час [2, с. 1300]. З наведених понять вбачаємо, що людина є невід'ємною частиною соціуму і тому говорити виключно про її особисту свободу поза зв'язком з суспільством неможливо. Адже, як відомо, особиста свобода конкретного індивідуума обмежена правами іншого. Регулятором суспільних відносин, зокрема регулятором меж соціальної свободи, є право. Свобода не може бути реальною, якщо вона не має правової форми і не втілюється в життя через механізми правового регулювання (суб'єктивні права і юридичні обов'язки, дозволи, заборони, зобов'язання, правові стимули, правові обмеження). Інакше кажучи, право, пізнане через свободу, стає її мірою як результат поєднання правових обмежень та правових стимулів [5, с. 10–11].

Деякі дослідники розглядають свободу як певну структуру, цілісну систему, що складається з певних елементів. Серед таких складових свободи А. І. Казаміров виділяє внутрішній і зовнішній аспекти свободи. При цьому аспект внутрішній (внутрішня сфера свідомості індивіда) включає свободу совісті як свободу особистого переконання; свободу думки і почуття; свободу думки щодо усіх питань практичних і умоглядних або релігійних; свободу вираження та поширення думок. До зовнішньої ж сфери (сфера зовнішніх відносин з іншими людьми) належить спосіб життя, вибір професії; свобода дій [7, с. 20].

Відношення до свободи, точніше визнання її як загальнолюдської цінності, не було незмінним. Унаслідок зміни століть, влади, економічних формацій, наукових відкриттів, розвитку наукової думки і, зокрема гуманітарних наук в сучасному суспільстві, свободу прийнято розуміти як абсолютне благо* (за винятком, мабуть, країн з тоталітарним режимом). На більш ранніх етапах розвитку суспільства і держави свобода була привілеєм лише для певного соціального класу, нею володіли передусім наближені до влади особи, свобода ж простого народу була доволі обмеженою.

В античні часи існування рабства не суперечило тогочасній філософсько-правовій думці. Показовими у цьому аспекті є слова Арістотеля: “Очевидно, у будь-якому разі, що одні люди за своєю природою вільні, інші – раби, і цим останнім бути рабами і корисно, і справедливо” [1, с. 134]. Однак в Стародавній Греції були закладені основи майбутньої теорії природного права. Такими основоположниками стали софісти, які заявили як аксіому рівність людей, бо люди “родичі, свояки і співгромадяни – за природою, а не за законом” (Гіппій) [11, с. 65].

Юристи Стародавнього Риму в умовах існування рабства виправдовували існування такого ладу і обґрунтовували його доцільність.

Період середньовіччя характеризується значною залежністю світської влади від церковної (це належить як до християнських, так і до мусульманських країн). Великим був вплив релігії і священнослужителів як на свідомість, так і на поведінку людини. Крім того, наявність інституту кріпосного права не передбачала визнання свободи як загальної цінності. До того ж, не зачіпаючи

---

* Нельсон Мандела належить до найвизначніших людей сучасності, присвятивши більшу частину свого життя боротьбі за свободу власного народу. В автобіографії він зазначає: «Правда полягає у тому, що ми ще не вільні, ми просто здобули свободу бути вільними, право не бути пригнобленими. Ми зробили не останній крок у нашій подорожі, а перший крок на довшому і навіть важчому шляху. Адже бути вільним – це не просто скинути кайдани, а жити так, щоб поважати й збільшувати свободу інших» [10, с. 536]

питання політичних прав і свобод людини, християнське вчення приділяло велику увагу питанню свободи волі. Основа християнської релігії полягає у тому, що Божа воля – це абсолютна категорія: “якщо буде на те воля Божа” (*Бо це воля Божа* (1Сол.4:3); *Бо така воля Божа* (1Сол.5:18); *Така бо воля Божа* (1Петр. 2:15). Однак не можна заперечувати наявність вільної людської волі, хоча б з тієї причини, що Бог заповідає людям творити добро (“*Навчіться добро чинити*: шукайте правди, захищайте пригноблених, обороняйте сироту, заступайтесь за вдову” (Іс. 1:17); “*Робімо добро без утоми*: своєчасно, як не ослабнемо, жатимемо” (Гал. 6:9); “Хай ухиляється від зла і *добро чинить*, шукає миру, змагається за нього” (1Пт. 3:11) і поступати згідно зі своєю совістю (“однак зі скромністю та острахом, *маючи добру совість*” (1Пт.3:16), але людина не завжди утримується від здійснення поганих вчинків. Це означає, що у людини є можливість вибору: підкоритися моральному закону і своїй совісті або зовнішнім обставинам.

Свобода становить основу теорії природного права. Відповідно до цієї концепції, стан свободи особистості не надається будь-якою публічною владою, а належить їй з народження. Для теорії природного права характерний поділ на додержавний (природний) і державний (цивільний) стан суспільства. Томас Гоббс вважав, що в будь-якому з цих станів існують фундаментальні природні закони. Один з таких законів свідчить, що “...в разі згоди на те інших людей має... задовольнятися таким ступенем свободи по відношенню до інших людей, яку вона допускає інших людей по відношенню до себе” [4, с. 117]. У такому аспекті свобода людини як вільне розпорядження своєю власністю, свобода “продавати свою працю тому, хто дасть за нього найбільшу плату”, свобода совісті, – заявляв Вольтер [3, с. 468–471].

Однією з ідейних проблем політичного лібералізму часів Великої французької революції стало обмеження свободи індивіда від свавілля з боку держави. Саме це питання є центральним в ученні французького політичного діяча Б. Констана. Останній пропонує таке визначення свободи: “...свобода є тільки те, що індивіди мають право робити, і те, чому суспільство не може перешкодити”. Констан виділив такі аспекти свободи: право кожного підкорятися одним тільки законам, не бути підданим ні поганому поведженню, ні арешту, ні страті внаслідок чужого свавілля; право кожного висловлювати свою думку, вибирати собі заняття, розпоряджатися своєю власністю, вільно пересуватися, не звітувати про мотиви своїх вчинків, об’єднуватися з іншими індивідами або для обговорення своїх інтересів і відправлення культу, або проведення часу, а також впливати на здійснення правління безпосередньо або за допомогою представництва, петицій, запитів, які влада повинна враховувати [11, с. 272–275].

Найбільш “волелюбним” вченням, на нашу думку, варто визнати анархізм. Видатним представником цієї теорії був французький соціаліст П. Ж. Прудон, епоха якого (перша половина XIX ст.) характеризувалася зростанням негативного ставлення до держави і встановлених нею законів, які є гарантією не свободи, а експлуатації народу: “Закони!... Хитросплетіння в інтересах можновладців і багатих, кайдани, які жодним мечем не розрубиш, – для бідних, рибальська сітка, натягнута між руками уряду...”. Прудон критикує комуністичні погляди, оскільки “...комунізм наказує своїм членам пасивно покорятися, що несумісно з волею людини; він не допускає жодних заперечень проти своїх статутів. Життя, талант, усі здібності людини належать державі, яка може використовувати їх для загального блага так, як їй заманеться... комунізм – експлуатація сильного слабким. Комунізм – це гніт і рабство” [11, с. 333–335].

До того ж ідеолог комунізму Карл Маркс вважав свободу та існування людства в умовах економічного виробництва поняттями несумісними: “царство свободи починається дійсно лише там, де припиняється робота, що диктується потребою і зовнішньою доцільністю, отже, за своєю природою речей воно є по тому боці сфери матеріального виробництва” [19, с. 98].

Про важливість свободи у життя кожного громадянина свідчать події в Україні протягом останніх 20 років. Верховна Рада України від імені українського народу – громадян України усіх національностей, – зокрема дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, прийняла Конституцію – Основний Закон України.

Саме “з метою утвердження в Україні ідеалів свободи і демократії, збереження та донесення до сучасного і майбутніх поколінь об’єктивної інформації про доленосні події в Україні початку

XXI ст., а також віддання належної шани патріотизму й мужності громадян, які восени 2004 року та у листопаді 2013 року – лютому 2014 року постали на захист демократичних цінностей, прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів нашої держави та її європейського вибору” [16], встановлено День Гідності та Свободи.

На початку роботи зазначено, що поняття свободи багатогранне. Однак постає питання: з чим же асоціюється свобода людини? Мабуть, насамперед з незалежністю, автономією індивіда, його необмеженістю, переважанням особистого над загальним. Однак, чи можливо говорити про існування абсолютної свободи в умовах сучасного суспільства? Навряд, інакше тоді вона набуває ознак свавілля. Нічим необмежена свобода одного стає несвободою для іншого.

Фактично в усіх основоположних міжнародно-правових актах (Статуті ООН 1945 року [18] – Загальній декларації прав людини 1948 року [6], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року [12], Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [13], Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року [8]) визначено свободу як природне, природжене і невідчужуване право.

В юриспруденції часто використовується вираз “права і свободи людини”. Проте відмінність між правами та свободами як соціальними явищами, а також відповідними поняттями, як зазначає П. М. Рабінович, ще й до нині однозначно не з’ясована навіть на загальнотеоретичному рівні. Тому терміни “права” і “свободи” нерідко використовують як синоніми. І якщо зміст поняття прав людини розкривається через філософську категорію “можливостей”, то така його інтерпретація обіймає, напевне, також і поняття свободи людини [17, с. 11].

Аналіз теорії і практики застосування права показує, що розмежувати аналізовані категорії доволі складно. Адже поняття права, як і поняття свободи протилежні до поняття обов’язку. Право – це можливість чинити так чи інакше, діяти або утриматися від дії (тобто, це є свобода вибору поведінки).

До того ж потрібно вважати, що свобода ширше поняття, ніж право, та має власну специфіку. Свобода – це конкретне соціальне становище людини або людей у їх взаємовідносинах з державою. Це образ можливої та дозволеної поведінки людини у суспільстві [15, с. 5]. Адже “...тільки категорія можливості (свободи) дозволяє найадекватніше відобразити саме онтологічну, буттєву природу прав людини” [17, с. 11].

Свобода у юридичному аспекті багатогранна: свобода може бути особистою, соціальною, політичною, економічною, культурною тощо. У Конституції України до особистих свобод належить свобода пересування, свобода вибору заняття, можливість діяти на власний розсуд і своїм волевиявленням, свобода думки і слова, свобода світогляду та віросповідання, право і свобода розпоряджатися собою. Політична свобода – це свобода активного і пасивного виборчого права (право обирати і бути обраним), підстави належати до політичних партій і громадських об’єднань і свобода у виборі такої партії і об’єднання. До соціальних свобод належить передусім право на працю (право працювати і свобода у виборі професії), до економічних – свобода підприємницької діяльності.

Свобода – це абсолютна цінність, невід’ємне право індивіда, але і вона може бути обмежена державою. Своєю чергою, абсолютна свобода – це відсутність насильства над волею однієї особи з боку інших осіб і обставин. Напевне, єдина абсолютна свобода, яку не можна обмежити, це свобода совісті і віросповідання, свобода думки і переконань. Навіть свобода слова в деяких випадках може бути обмежена (наприклад, заклики до екстремізму). А за деякі діяння людина може бути позбавлена свободи пересування, визначення місцезнаходження та місця проживання. До того ж у людини завжди є можливість і свобода вибору: вибору своєї професії, вибору вчинити так чи інакше, зокрема вибору між правомірною і девіантною поведінкою. Певна свобода вибору залишається навіть в умовах фізичного обмеження свободи (відмовлятися від їжі або приймати їжу, виконувати чужі команди під страхом покарання, чи ні) тощо.

В умовах життя в соціумі категорії свободи протистоїть категорія необхідності, тобто порівняння своєї поведінки з певними зобов’язаннями через морально-етичні, релігійні та інші переконання, і відповідальність за свої дії.

У законодавчих актах України, зокрема в Кримінальному кодексі України [8], не наведено визначення поняття свободи особистості як об'єкта, що підлягає правовій охороні. До того ж свобода є об'єктом і кримінально-правової охорони. Цей об'єкт включає в себе і особисту, і статеву свободу. Однак деякі статті Кримінального кодексу України передбачають відповідальність за посягання саме на свободу людини, тобто особисту свободу. До злочинів проти свободи належать: “Незаконне позбавлення волі або викрадення людини” (ст. 146 КК України), торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини” (ст. 149 КК України), “незаконне поміщення в психіатричний заклад” (ст. 151 КК України). Крім того, існує багато спеціальних норм, які як додатковий об'єкт передбачають посягання на свободу людини (наприклад, ст. 371 КК України – завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою).

Отже, з урахуванням вищевикладеного, вважаємо, що свобода – це незалежність особистості, індивіда у своїх діях, виборі свого місцезнаходження; свобода пересування, свобода совісті і віросповідання, незалежно від чужої думки; можливість розпоряджатися собою і своїми здібностями, діяти на власний розсуд, будучи обмеженим тільки межами закону; можливість вибору. Однозначно потрібно визнати, що свобода це є природне благо, яке не може бути обмежене інакше, як законом і законними правами і свободами іншої людини, що не суперечать основоположним принципам права.

1. Арістотель. Політика = Політика Арістотель / переклав з давньогрецької О. Кислюк. – К.: Основи, 2000. – 238 с. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с. 3. Вольтер. Кандід: філософські повісті // пер. з франц. / Вольтер; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. – Х.: Фоліо, 2011. – 409 с. 4. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Т. Гоббс; пер. з англ. Ростислава Димерця [та ін.]. – К.: Дух і літера, 2000. – 598 с. 5. Донченко О. П. Свобода як категорія права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 “Філософія права” / О. П. Донченко. – Одес. нац. юрид. академія. – О., 2010. – 20 с. 6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103. 7. Казамиров А. И. Уголовно-правовая защита права человека на свободу: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.: 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / А. И. Казамиров. – Р., 2003. – 28 с. 8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, від 04 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270. 9. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року // Офіційний вісник України. – 2001. – № 25. – Ст. 131. 10. Мандела Н. Довгий шлях до свободи / Н. Мандела. Автобіографія. – К.: Наш Формат, 2015. – 568 с. 11. Марченко М. Н. Теория государства и права: учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 648 с. 12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043. 13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042. 14. Монтеस्कье Ш. Избранные сочинения / Ш. Монтеस्कье; под ред. М. П. Баскина. – М.: Изд-во политической литературы, 1955. – 799 с. 15. Погорілко В. Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий. – К.: Ін Юре, 1997. – 52 с. 16. Про День Гідності та Свободи: Указ Президента України № 872/2014 від 13 листопада 2014 року // Офіційний вісник України. – 2014. – № 43. – Ст. 1962. 17. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. – 9-те вид., зі змінами. – Л.: Край. – 2007. – 192 с. 18. Статут Організації Об'єднаних Націй, від 26 червня 1945 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010. 19. Фромм Э. Иметь или быть? = To have or to be?: psychoanalysis and religion / Э. Фромм; общ. ред. В. И. Добренкова; пер. с англ. Н. И. Войскуновской, И. И. Коменкович, С. В. Фецулова. – М.: Прогресс, 1990. – 330 с.

REFERENCES

1. Aristotel'. *Politika* [Politics]= Πολιτικά Aristotel' Kiïv: "Osnovi Publ", 2000. 238 p.
2. Velikiy tlumachniy slovník suchasnoï ukráïns'koï movi [Great Dictionary of Modern Ukrainian] / Irpin': VTF "Perun" Publ., 2005. 1728 p.
3. Vol'ter. *Kandid: filosof's'ki povisti* [Candida: philosophical novel] Kh.: Folio Publ., 2011. 409 p.
4. Gobbs T. *Leviafan, abo Sut', budova i povnovazhennya derzhavi tserkovnoi ta tsivil'noi* [Leviathan, or essence, structure and powers of church and state civil] Kiïv: Dukh i litera Publ., 2000. 598 p.
5. Donchenko O. P. *Svoboda yak kategoriya prava: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk* [Freedom as a category of law Dis. candidate. law sciences] Odessa., 2010. 20 p.
6. *The Universal Declaration of Human Rights on December 10, 1948* (Official Bulletin of Ukraine. – 2008. № 93. Art. 3103).
7. Kazamirov A. I. *Ulogovno-pravovaya zashchita prava cheloveka na svobodu: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk. (Kriminal legal protection of human rights to freedom: abstract. diss. cand. law sciences)* – Rostov., 2003. 28 p.
8. *Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950. (In Ukraine)* (Official Bulletin of Ukraine. 1998. № 13. Art. 270).
9. *The Criminal Code of Ukraine on April 5, 2001. (In Ukraine)* (Official Bulletin of Ukraine. 2001. № 25. Art. 131).
10. *Mandela N. Dovgiy shlyakh do svobodi [A long way to freedom].* Kiev. Nash Format Publ., 2015. 568 p.
11. *Marchenko M. N. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law:]* Moskow, ProspektPubl., 2004. 648 p.
12. *International Covenant on Civil and Political Rights of 16 December 1966. (In Ukraine)* Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed 19.05.2016).
13. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 16 December 1966 (In Ukraine)* Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042_3 (accessed 19.05.2016).
14. *Montesk'e Sh. Izbrannye sochineniya [Favourites Works].* Moskow: Polit literatury Publ, 1955. 799 p.
15. *Pogorilko V. F. Prava ta svobodi lyudini i gromadyanina v Ukraïni [The rights and freedoms of man and citizen in Ukraine].* Kiev. In Yure Publ., 1997. 52 p.
16. *On the Day of Dignity and Freedom: Order of the President of Ukraine from November 13, 2014 № 872/2014 (In Ukraine)* (Official Bulletin of Ukraine. 2014. № 43. Art. 1962).
17. *Rabinovich P. M. Osnovi zagal'noi teorii prava ta derzhavi [Fundamentals of general theory of law and state].* Lviv. Kray Publ., 2007. 192 p.
18. *The United Nations Charter on 26 June 1945. (In Ukraine)* Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (accessed 19.05.2016).
19. *Fromm E. Imet' ili byt'?* [To have or to be?: psychoanalysis and religion]. Moskow. Progress Publ., 1990. 330 p.